

УДК 343.01

Марина Гричанюк,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті визначено історичні передумови протидії злочинності неповнолітніх та окреслено основні етапи розвитку законодавства в цьому напрямі. Зроблено висновки про необхідність удосконалення механізму протидії злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: історичний розвиток, злочинність неповнолітніх, античні часи, превентивна політика держави, мораль і виховання, дореволюційний період, ювенальна політика.

Постановка проблеми. Соціальна обстановка, що склалася на сьогодні в Україні, яскраво свідчить про загострення криміногенної ситуації. Це повною мірою стосується також злочинності неповнолітніх, що підтверджується її показниками.

Історично склалося так, що злочинність неповнолітніх має статус однієї з найважливіших соціальних і правових проблем. Вона й нині актуальна та злободенна, і цілком можливо, що ніколи не втратить своєї значущості.

Загалом будь-яка наука, коли мова йде про вивчення її інститутів, повинна включати їх історико-правовий аналіз та оцінку історичного шляху розвитку. Із цього приводу варто погодитись із тезою В.К. Колпакова: «Будь-яке явище чи процес має свої корені в минулому та через відображення в сьогоденні спрямоване до майбутнього, тобто існує в логіці причинно-наслідкових зв'язків історичного розвитку із сучасністю» [1, с. 127].

У зв'язку з вказаним логічним, доцільним та актуальним буде розгляд основних етапів історичного розвитку законодавства з питань протидії злочинності неповнолітніх. Механізм цієї діяльності формувався впродовж століть, а отже, містить у собі риси минулого, елементи сьогодення та спрямовує в майбутнє.

Всебічне дослідження й раціональне використання позитивних здобутків минулого сприятиме недопущенню помилок у правозастосовній діяльності сьогодення, а також слугуватиме міцною основою успішної протидії злочинності неповнолітніх у майбутньому. Усе наведене зумовлює актуальність окресленої проблематики.

Метою статті є стислий історичний аналіз законодавства з питань протидії злочинності неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика історичних передумов протидії злочинності взагалі та неповнолітніх осіб

зокрема залишається предметом досліджень багатьох учених, як кримінологів, так і представників інших галузей наук. Серед них варто згадати Ю.М. Антоняна, І.Г. Богатирьова, М.М. Гернета, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, А.П. Закалюка, К.Є. Ігошева, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвинова, Г.М. Міньковського, Н.М. Ярмиш та інших. Водночас, визначаючи суттєвий внесок багатьох науковців у розроблення цієї тематики, варто звернути увагу на певну фрагментарність досліджень, загальнотеоретичну кримінологічну спрямованість і недостатність спеціалізованих напрацювань саме в контексті історико-правового аналізу й оцінки історичного шляху розвитку законодавства щодо протидії злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Злочинність неповнолітніх має багатовікову історію, проте, незважаючи на загалом сталу соціальну сутність, діяльність, пов'язана з протидією їй, постійно змінювала свої форми та методи.

Ще з античних часів запобігання злочинності серед неповнолітніх вважалось одним з основних завдань держави. Уперше цього питання торкнулися Платон та Арістотель. До елліністичного періоду серед засобів попередження злочинів і відплати за їх вчинення переважали жорсткі покарання. Античними філософами було закладено фундамент подальшого розроблення превентивної політики держав нової генерації. Проте в середньовіччі ідеї про попередження злочинів були відсунуті на другий план. Основний метод боротьби зі злочинністю був зорієнтований на санкції, що тоді мали особливо жорсткий характер.

Ідеї попередження злочинності знову з'явилися у роботах філософів в епоху Нового часу. Запобігання вчиненню злочинів Дж. Локк тісно пов'язував зі сферою моралі й виховання. Він вважав, що для перемоги

над злочинністю необхідно виховати нове покоління.

Аналіз розвитку ідеї попередження злочинності в цей період не буде повним, якщо не сказати, що найбільшу увагу цій ідеї приділяв Ш.-Л. Монтеск'є. Він наголошував на тому, що попередження злочину є важливішим за покарання [2, с. 162].

Формування поглядів та ідей, які містили більш широкий спектр попереджувальної політики стосовно злочинності неповнолітніх, спостерігається в законодавстві Російської імперії XVII – XVIII ст. До історичних пам'яток цього періоду можна віднести укази Катерини II 1765 р., Звід законів Російської імперії 1832 р. та Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 р., у яких встановлювалась повна неосудність осіб у віці до 10 років, а для осіб віком від 10 до 17 років передбачалось обов'язкове пом'якшення покарання (у 1765–1832 рр.), особи визнавались неповнолітніми у віці від 14 до 21 року (1845 р.). У 1860-ті рр. в Російській імперії відбулася технічна революція та перехід до капіталізму. У ті ж часи злочинність неповнолітніх стала серйозною проблемою для суспільства, а причиною цього явища вважали поганий стан релігійного й морального виховання дітей у родині та школі.

Аналіз дореволюційного періоду становлення інституту юридичної відповідальності загалом і неповнолітніх зокрема (до 1917 р.) дає змогу зробити певні висновки. По-перше, у ці часи була лише вказівка на так звані тяжкі злочини, із чого постає, що інші правопорушення злочинами не вважались, а були віднесені до інших правопорушень. По-друге, мала місце непослідовність у питаннях визначення віку відповідальності неповнолітніх, нечіткість у визначенні осудності (неосудності), формування єдиної системи покарань і заходів виховного впливу. Вік, з якого неповнолітні підлягали відповідальності, постійно змінювався та практично не мав жодного значення, оскільки до неповнолітніх здебільшого застосовувалися ті ж види покарань, що й до дорослих. По-третє, існуюча система покарань була неадекватною жорстокою, що не сприяло виправленню та перевихованню неповнолітніх правопорушників. По-четверте, наприкінці XIX ст. вчені та практики зазначали, що метою покарання неповнолітніх варто визнавати не кару, а виховання, однак цей підхід так і не знайшов своє послідовне відображення в законодавстві Російської імперії. По-п'яте, на початку XX ст. простежувалася чітка тенденція до ретельного дослідження особистості неповнолітнього та умов його життя й виховання з урахуванням особливостей ві-

кового розвитку підлітків, що було пов'язано насамперед із початком роботи судів у справах неповнолітніх [3, с. 62–63].

З початку XX ст. й до встановлення незалежної української державності в 1991 р. проблеми теоретичного вивчення та практичної протидії злочинності неповнолітніх перебували в центрі уваги як державних органів, так і громадських організацій.

Саме 1920-ті рр. виявились важливим періодом у становленні й розвитку радянської історіографії дитячої злочинності, що зумовило вихід у світ низки публікацій. Цю проблематику намагалися розкрити з різних позицій, розроблялися новаторські методики боротьби з дитячою злочинністю. У цей період активізується робота представників як юридичних, так і педагогічних наук, які пропагують нові підходи до вивчення особи неповнолітнього правопорушника. Як превентивні та корегуючі заходи запроваджуються заходи соціального й педагогічного впливу [4].

У 1920–1930-х рр. активізувалася робота вчених щодо дослідження дитячої злочинності. Серед найбільш значущих робіт того часу можна виділити праці «Соціально-правовая охрана детства за границей и в России» М.М. Гернета, «Детская преступность и борьба с ней путем воспитания» Н.П. Гришаківа, «Педагогические меры борьбы с правонарушениями несовершеннолетних» В.І. Куфаєва, «Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки)» П.І. Люблінського тощо.

У ці роки набули поширення праці А.С. Макаренка – видатного педагога, вихователя, ученого, який на практиці займався перевихованням неповнолітніх, які вчинили злочини, профілактичною діяльністю серед цієї категорії осіб.

У 1930-х рр. дослідження проблем дитячої злочинності стали не такими інтенсивними внаслідок загального занепаду розвитку природничих наук. Було засекречено статистичні дані про злочинність та інші негативні явища серед неповнолітніх. У зв'язку із цим проблема причин злочинності неповнолітніх не вивчалася, єдиним правильним методом запобігання визнавалося покарання, подекуди не виправдано суворе. Було знижено вік кримінальної відповідальності до 12 років із застосуванням усіх видів покарань. Усе це мало негативний вплив на самих неповнолітніх, вони, виходячи з місць позбавлення волі, не тільки не виправлялися, а навпаки, вчиняли дедалі нові злочини, поповнюючи тим самим ряди «дорослої» злочинності.

Така політика держави щодо злочинності неповнолітніх і заходів протидії їй згубно

впливала на все суспільство загалом, яке вкрай негативно оцінювало це явище, проте не приділяло уваги проблемам, що його викликали, та заходам із їх нейтралізації й усунення. Байдужість до біди найбільш незахищеної частини суспільства була характерною для того часу.

І лише в середині 1930–1940-х рр. була створена та активно функціонувала система державних і недержавних органів, які так чи інакше сприяли зниженню рівня злочинності неповнолітніх.

Війна, що почалася в 1941 р., фактично перекреслила позитивні кроки, зроблені державою на шляху протидії злочинності неповнолітніх. За роки війни багато дітей залишились без батьків і годувальників, а отже, стали безпритульними.

Усі подальші післявоєнні роки розвитку суспільства характеризувались активізацією заходів держави з протидії злочинності неповнолітніх, відновленню цілеспрямованої профілактичної роботи з недопущення злочинних проявів із їх боку. Головна роль при цьому відводилась органам внутрішніх справ в особі дільничних інспекторів та діяльності дитячих кімнат міліції. Повною мірою була відновлена та отримала подальший розвиток спеціалізація кадрів працівників міліції, які здійснювали профілактику, оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів і народних засідателів у справах неповнолітніх, а також кадрів народних дружин та інших громадських формувань [5, с. 32].

Удосконалення системи профілактики й кримінально-правової боротьби з правопорушеннями неповнолітніх інтенсивно тривало в 1970-ті рр.

Україна з 1991 р. починає відлік своєї незалежної державності, що стає початком розвитку нових напрямів суспільного життя. Проте зміни, що відбулися, вкрай негативно вплинули на стан злочинності неповнолітніх. У 1990-ті рр. спостерігається різке підвищення рівня злочинності загалом та неповнолітніх зокрема. Основною причиною цього була економічна криза та політична нестабільність, пов'язана з розпадом Радянського Союзу на самостійні держави. Зрозуміло, що ця ситуація найбільше вразила молодь, підрастаюче покоління. Усі ці та інші негативні фактори того періоду неминуче торкнулися злочинності неповнолітніх, зумовили зростання в рази її показників, і саме ці зміни викликали необхідність нового, більш ефективного підходу до суттєвих проблем, пов'язаних з удосконаленням механізму протидії злочинності неповнолітніх.

Висновки.

Підводячи підсумок викладеного, варто зробити певні узагальнення, зокрема:

– державна політика стосовно заходів протидії злочинності неповнолітніх на різних етапах розвитку суспільства була неоднозначною – від надмірної жорстокості до надмірної поблажливості;

– протидія злочинності неповнолітніх не завжди була планомірною та залежала від багатьох факторів історичного розвитку суспільства;

– разом із розвитком державності розвивалися детермінанти злочинності неповнолітніх, а питання щодо нейтралізації й усунення її причин та умов вирішувалися залежно від соціально-економічних, політичних, ідеологічних, моральних основ суспільства;

– сучасний етап розвитку суспільства характеризується відновленням роботи в напрямі підвищення ефективності профілактичних заходів серед неповнолітніх, схильних до злочинних проявів, а також у напрямі пошуку нових, більш дієвих форм і методів роботи для досягнення позитивного результату;

– історичний аналіз злочинності неповнолітніх та заходів щодо вдосконалення механізмів протидії їй дає підстави говорити про нагальну необхідність ведення ювенальної політики в системі заходів попередження цього виду злочинності.

Список використаних джерел:

1. Колпаков В.К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2005. 590 с.

2. Ребалко Н.О. Ретроспективний огляд проблеми запобігання корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх. Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць / редкол.: Л.М. Давиденко та ін. Х.: Золота миля, 2011. С. 161–166.

3. Чернецький О.Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2007. 205 с.

4. Дубоносова А.Э. педагогические методы перевоспитания несовершеннолетних преступников (1918–1930 гг.). Юриспруденция. 2010. № 20. URL: http://pravorggu.ru/2010_20/07dubonosova_7.shtml.

5. Миньковский Г.М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. К.: Политиздат Украины, 1987. 215 с.

В статье определены исторические предпосылки противодействия преступности несовершеннолетних и очерчены основные этапы развития законодательства в этом направлении. Сделаны выводы о необходимости усовершенствования механизма противодействия преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: историческое развитие, преступность несовершеннолетних, античные времена, превентивная политика государства, мораль и воспитание, дореволюционный период, ювенальная политика.

The article defines the historical preconditions for combating juvenile delinquency and outlines the main stages of the development of legislation in this direction. Conclusions are made on the need to improve the mechanism of counteracting juvenile delinquency.

Key words: historical development, juvenile delinquency, antique times, preventive policy of the state, morals and upbringing, pre-revolutionary period, juvenile politics.

